

Kring de Bondeska Anekdoterna

I

»Anecdoter uti Sweriges historia ifrån Konung Eric den 14:s tid in-til år 1675», vanligen kallade Bondeska Anekdoterna, är en vid framställningar av det senare 1600-talets svenska historia ofta åberopad källskrift.¹ Med undantag för en studie från 1951 av Ingel Wadén har emellertid Anekdoterna inte alls blivit föremål för vetenskapligt-kritisk uppmärksamhet.² Likväl erbjuder de en rad intressanta problem. Frågan om handskrifterna och de olika editionerna av skriften i äldre tid skall inte här tagas upp, då den uttömmande analyserats av Wadén. Det finns andra spörsmål att dröja vid, bl.a. tendens- och författarfrågorna, vilka självfallet nära berör varandra.³ I den mån man i litteraturen uppehållit sig vid skriftens tendens har det huvudsakligen skett genom att man i starkt schematisk form pekat på den fientliga inställning mot Magnus Gabriel de la Gardie, som där kommer till uttryck. Denna tendens ingår emellertid blott som led i ett större sammanhang och detta har inte analyserats eller ens antytts. En analys av tendens- och författarfrågorna för till ställande av frågan vad som kan godtagas och vad som måste förkastas av det stoff anekdoterna lämnar.

Många av de uppgifter anekdoterna ger har kommit att bli normerande för uppfattningen av den tid de skildrar.⁴ Så hör anekdo-

¹ Tryckta i Anteckningar om Bondesläkten af CARL TROLLE-BONDE. II. Lund 1900. Sidhänvisningar i texten avser denna utgåva. Framställningens tyngdpunkt ligger på tiden 1660–1676, i synnerhet på åren 1672–1676. Skildringen av skedet från Erik XIV:s tid till Karl X Gustafs död består blott av en mycket kortfattad översikt av maktförhållandenas växlingar i det svenska samhället under dessa hundra år med samma högadelsvänliga tendens, som dominerar huvudavsnittet.

² Till frågan om författarskapet till de Bondeska anekdoterna. KFA 1951, s. 156 ff.

³ Wadéns uppsats säger ej sista ordet i författarfrågan.

⁴ Se ANDERS FRYXELL, Berättelser ur svenska historien, bd. 16 (1850), samt F. F. CARLSON, Sveriges historia under konungarne af pfalziska huset, II (1856),

terna till de samtida skrifter, som mest bidragit att forma eftervärldens uppfattning om Magnus Gabriel de la Gardie. Vid skildringen av förmyndarregeringens tid framstår han som en politiker, som genom äventyrlig utrikespolitik och nonchalant finanspolitik riskerade rikets säkerhet och undergrävde dess ekonomi. Antitetiskt ställs hans i framställningen emot riksskattmästaren Gustaf Bonde, framställd som företrädare för äldre, mera gedigna finanspolitiska principer. Vid skildringen av Karl XI:s första regeringsår framställs kanslern som strävande efter att skjuta undan rådet och underminera de övriga riksämbetsmännens ställning som kollegiechefer, för att på så sätt nå en ställning som kungens allenarådande minister. I detta syfte skall han inte ens ha dragit sig för att släppa fram kansliets sekreterare och rena underhuggare till rikets ledning.

Än mera negativt inställd än till de la Gardie är anekdotförfattaren till Johan Gyllenstierna. Anekdoterna har, säkert med rätta, starkt bidragit att prägla uppfattningen om den politiska skyttetraditionens betydelse för denne. Den gängse uppfattningen om kretsen av unga officerare kring Karl XI under hans första regeringsår och om Johan Paulin Olivecrantz går också i hög grad tillbaka på Anekdoterna. Dess författare är även en av de första, som företräder uppfattningen att de, som han sammanfattande kallar »reduktionsvänerna» redan långt före 1680 systematiskt arbetat på att underminera rådsaristokratiens ställning och omstörta samhället.⁵

De Bondeska Anekdoterna har för den tid de skildrar i mycket fått bestämma den gängse synen på förhållandet mellan kungamakt och högaristokrati. Denna har varit starkt dualistisk, dvs. man har uppfattat dem som stående i en oförmedlad politisk motsatsställning

förordet s. IV. Se också II, s. 392. Den följande forskningen har inte haft mycket att tillägga. I sin avhandling »Erik Lindschöld. Biografisk studie» (1908) s. 128 m.fl. ställen tar ENOCH INGERS utan vidare för gott vad anekdoterna berättar om »kabinettskonseljerna» i början av Karl XI:s regering. Härom mera nedan. I en artikel om Carl Bonde i Svenskt Biografiskt Lexikon (1925) kommer WITTRÖCK in på anekdoternas tendens, vilken han (V, s. 359) korrekt men ytterligt summariskt beskriver. Fråga om någon analys av denna är det dock inte. En ungefär likartad redogörelse lämnar WADÉN (a. a., s. 166). I sin bibliografiska handbok till Sveriges historia betecknar BRING anekdoterna som ganska tillförlitliga ehuru med oriktigheter i detaljerna. (Sveriges historia till våra dagar. 15, s. 394). FAHREUS har klart för sig att framställningen i Anekdoterna är missvisande och han underkänner dem helt, då fråga är om maktförhållandena på högsta plan i Sverige under de första åren av Karl XI:s regering.

⁵ Om författarfrågan, se nedan s. 158 ff.

till varandra. Det är därför viktigt att undersöka hur framställningen i Anekdoterna är uppbyggd – terminologi, jargong, propaganda, argumenteringsteknik, utgångspunkter för värderingar. Forskningen har kommit att uppehålla sig vid partier och individer just i de positioner de står i anekdotförfattarens framställning. Eftersom det är ett trivialt faktum att skriften i mycket återger verkliga förhållanden, har detta lett till att forskningens syn fått en dualistisk karaktär.

2

Den utrikespolitiska framställningen i Bondeska Anekdoterna karakteriseras bäst som objektiv, skeptisk, fri från fördomar. Författaren har genomskådat det storpolitiska maktspelets realiteter och han gör sig över huvud inga illusioner. På skilda ställen pekar han på de krassa motiv, som i olika situationer utan undantag väglett medlemmarna av den europeiska stormaktskonserten.¹ För honom framstår det tillstånd som idealt, där Sverige med bibehållen styrka och självständighet kan hålla sig borta från de kontinentala striderna. Utifrån denna åsikt har skriften en klar utrikespolitisk tendens. Författaren finner att Sverige för att uppnå detta måste ha stark anknytning på något håll i Europa, och han menar att denna under de år han skildrar bäst var att söka hos Frankrike.

Hans sätt att framföra denna tanke är intressant från skilda synpunkter. Bland annat illustreras på ett ställe mycket tydligt skillnaden i hans sätt att framställa de utrikespolitiska och de inrikespolitiska frågorna.² Han påstår att rådsfientliga kretsar ville ha till stånd förbundet med Frankrike av år 1672, därför att man trodde att detta skulle leda till Sveriges deltagande i ett europeiskt krig och Karl XI därigenom i högre grad än tidigare komma att uppehållas av utrikes- och krigsaffärer. Då skulle tanken hos det antiaristokratiska partiets ledare ha varit att utnyttja detta till en inre omvälvning, som skulle beröva landets förnämsta släkter deras makt och inflytande. Då det vid ett krig skulle upptäckas att nödiga medel felades, skulle detta för de stora släkternas del få den konsekvensen att de ruinerades. Dessa tankar överensstämmer med den tendens framställningen av den inre historien i stort har.³ Fientligheten mot »sek-

¹ Trolle-Bonde s. 44, 47 f., 49 f., 91 f. m.fl. ställen.

² A. a. s. 51 f. Om framställningen av inrikespolitiken, se nedan s. 146 ff.

³ Det rör sig naturligtvis här om en efterrationalisering. Författaren projicerar bakåt utifrån vad han vet sedan hände.

reterarväldet» och mot kanslern har emellertid – och detta är intressant – inte förmått stämna författaren negativ mot den franska alliansen. Omedelbart efter att ha framfört sina misstankar om de lömska planer, som smiddes mot de gamla ätterna övergår han till att räkna upp en hel rad, som han ser det, positiva sidor av den franska alliansen, varefter han helt frikänner Frankrike och England från misstanken att ha velat »förobligera» Sverige till krig (s. 52 f.). Dessa makter har enligt honom önskat alliansen blott med avsikten att därigenom ett storpolitiskt jämviktsläge skulle uppstå. Däremot menar han att kejsaren, Spanien, Danmark och de flesta övriga furstarna i Europa »lystrat efter lägenheten att inmänga sig i kriget och sammanknipa sig mot Frankrike och Sverige, först de kunde få England ur spelet».⁴

Denna dubbla aspekt – en inrikes, en utrikes – ur vilken det franska förbundet här ses, är karakteristisk för författarens ohöjda subjektivitet i framställningen av de inre förhållandena i Sverige och hans illusionslöst objektiva utblick över den europeiska arenan. Regeringens franska förbundspolitik vann gillande hos majoriteten av 1672 års ständer och den negativt inställda minoriteten får schavottera i framställningen, detta trots att större delen av denna minoritet delade författarens negativa inställning till de la Gardie (s. 53 ff.).

Författaren har mycket bestämda åsikter om hur såväl utrikes- som inrikespolitiken borde ha skötts under de år han skildrar. De utrikespolitiska synpunkterna framstår som primära i förhållande till de inrikespolitiska. När han mot slutet av framställningen hårt kritiserar Johan Gyllenstierna och Hans Wachtmeister för att de intrigerat för att »alienera» Karl XI från den franska alliansen (s. 174), passar visserligen denna utrikespolitiska kritik väl hans syften, såtillvida att han även ur inrikespolitisk synpunkt fördömer Gyllenstierna och Wachtmeister men får inte fattas så att han ogillar dem på utrikespolitiska grunder. Den utrikespolitiska framställningen är objektiv och autonom i förhållande till den inrikespolitiska,

---

⁴ Hans åsikt att Frankrike i motsats till kejsaren ej ville draga Sverige i krig framstår blott som en följd av att detta inte kunde ligga i den franska statsegoismens intresse, i motsats till den kejsarligas. I övrigt röner även Frankrike i hans framställning sträng kritik. Denna makt väntade bara på ett lägligt tillfälle att kasta sig över Holland och ruinera dess handel (s. 44), franska trupper hade i ren förstörelselusta skövlut Kur-Pfalz (s. 97) osv.

den senare starkt subjektiv och för sina syften ofta vädjande till utrikespolitisk argumentering.

Att författaren kan tillerkänna en av sina på inrikespolitiska grunder värsta fiender en positiv bedömning ur utrikespolitisk aspekt framgår då han kommer in på Olivecrantz (s. 173 f.). Det talas om Olivecrantz' »capacité» och den omständigheten att han utnämndes till ambassadör vid fredskonferensen i Nijmegen förklaras med att han lutade åt en franskorienterad politik och att det var Gyllenstierna som ställt om så att han därför kom bort från riket.

Omvänt drar sig författaren inte för att kritisera de utrikespolitiska åsikterna hos sådana politiker, som han på inrikespolitiska grunder gillar. Av hans orientering åt Frankrike följer en kritisk inställning till trippelliansen. Boskillnaden mellan yttre- och inrepolitisk tendens framstår emellertid mycket klar, då det visar sig att hans fransksympatier inte rubbas av att flera personer som Sten Bielke, Knut Kurck, Mattias Biörenclou och Clas Rålamb, vilka han av inrepolitiska skäl åtminstone i huvudsak gillar, förfäktade en antifransk politik med anknytning till sjömakterna. Han redogör objektivt för deras skäl och talar om deras »förda, viktiga räsoner emot den franska alliansen», men något annat erkännande får inte deras argumentering (s. 37 ff.).

Endast i ett speciellt sammanhang förlorar den utrikespolitiska framställningen sin återhållsamhet och ersätts av en hätsk ton. Det gäller Danmark i allmänhet och grunderna för denna makts politik mot Sverige i synnerhet. På tal om planerna på ett danskt giftermål för Karl XI o. 1674–75 fördömer författaren detta och det heter att »... svenska historierna visa aldrig någon dansk drottning varit annat än funeste för Sverige, emedan alltid Danmark, som i finess och falskhet vida övergår den svenska uppriktighet och godtrohet, alltid därigenom har fått lägenhet att intrigera i Sverige ...» (s. 91). Något senare talas det om den danske grannen som »alldes infidus och med mer än grekiska trolösheten begåvad».⁵

---

⁵ Trolle-Bonde s. 92. Denna inställning till Danmark är inte något speciellt för anekdotförfattaren. M. WEIBULL skriver (Sveriges förbund med Frankrike 1672 (1865) s. 59 f.: »Vill man se en rätt livlig bild av det nordiska nationalhatet, då läse man handlingarna för Karl XI:s förmyndarregering. Den aristokrati, som då styrde Sverige, har hatat Danmark ej blott med det ärftliga nationalhatet från unionens dagar utan ... därtill lagt det friskaste politiska hat». – Den gamla motsättningen hade endast skärpts under 1650-talets krig.

3

Till skillnad från den utrikespolitiska framställningen är den inrikespolitiska starkt subjektiv. Ett djupt personligt engagemang kan utläsas. Utifrån mycket bestämda ideal ser författaren på händelseförloppen, vilka han lidelsefullt engagerad kommenterar.

Redan i inledningen konstateras med gillande att den politiska traditionen i Sverige sedan äldsta tider kännetecknats av att rådet, här kallat Konungens och Rikets råd, varit »såsom sponsores emellan Konung och ständer».¹ Det är en av den rådskonstitutionalistiska doktrинens kärnpunkter, känd under olika benämningar som mediatorläran, eforläran eller läran om subditi mixti författaren här åsyftar. Dess inebörd är tanken att rådet i viss mening bildar ett eget stånd och intar en medlande position mellan konung och folk.² Denna lära utgör rådskonstitutionalismens bärande princip. Till samma idékrets hör den till Cicero återförda läran om den blandade statsformen, av vilken författaren visar sig vara anhängare, då han med gillande konstaterar att av ålder i riket konungen haft sin höghet och rådet en tillbörlig myndighet.³

Den konstitutionalistiska tendensen genomlöper i själva verket skriften. Det förvånar inte att författaren med gillande talar om Clas Rålamb, en av de ledande svenska rådskonstitutionalisterna, uppträdande på riksdagen i samband med underkännandet av Karl X Gustafs testamente (s. 15). Rålamb ville underkänna testamentet på den grund att det enligt honom inte föll inom den offentliga rättens utan inom privaträttens område. Att testamentet slutligen förkastades visar rådets och adelns maktställning, samtidigt som underkännandet var ägnat att ytterligare stärka denna.

¹ Trolle-Bonde s. 2. Uttrycket »Konungens och Rikets råd» skapar en terminus post quem för skriftens tillkomst, nämligen 1682. Detta år ersattes ju riksrådstiteln med titeln kungligt råd. Författarens uttryckssätt måste uppfattas som en utifrån rådskonstitutionalistiska synpunkter riktad kritik mot detta. – Se den Clas Rålamb tillskrivna »Deduktion över 1680 års riksdags ärender». Manuskriptsaml. Vol. 84 a, RA, Bok 3, Cap. 2. »Om riksens råds namns förändring till kungl. råds namn», s. 304 ff. – Beträffande denna sak i en annan rådsaristokratisk partiskrift från karolinsk tid, se RYSTAD: Clas Rålamb's »memorial» 1665 och rådsoppositionen mot Karl XI:s förmyndarregering. KFA 1963, s. 18, 21.

² Om denna lära, se t.ex. E. HJÄRNE: Från vasatiden till frihetstiden (1929), s. 217. THANNER: 1680 års statsrättsförklaring. (1961), s. 59 f.

³ Utförligt om den blandade statsformen, E. HJÄRNE: a. a. s. 220 ff. och RUNEBY: Monarchia mixta (1962), passim.

Vid sin framställning av maktkampen i samband med 1672 års riksdag går författaren illa åt dem, som ville kasta misstankar mot det utskott, som handhaft förarbetena till 1672 års kungaförsäkran, för att genom sättet att formulera bestämmelserna om »råds råde» försöka inskränka kungens makt (s. 56). Dessa misstankar hade enligt honom ingen täckning utan deras framförande har berott på att man ville förorsaka rådet »ovilja och onåde».⁴

På fler ställen går vid framställningen av händelser i samband med riksdagen 1672 författarens tendens i dagen. Med indignation berättar han att Johan och Göran Gyllenstierna och statssekreteraren Olivecrantz med alla medel skall ha sökt förhindra beviljandet av den decharge, som Karl XI:s förmyndare erhöll 1672. Frågan om formen för denna redovisning hade visat sig vara starkt kontroversiell. Ehuru grupperingarna i denna strid inte direkt kan sägas ha gått mellan rådskonstitutionalister och deras motståndare förfäktade likväl Johan Gyllenstierna däri antikonstitutionalistiska idéer.⁵

Rådskonstitutionalistens motvilja mot enväldet finner uttryck i en beslöjad kritik mot den karolinska kungamakten i form av den direkta kritik författaren riktar mot den politiska uppfattningen hos dem han kallar »reduktionsvännerna», dvs. Johan Gyllenstierna, kungens vänner och kanslitjänstemännen (s. 147). Deras uppfattning framställes sålunda:

»utan det var allenast för konungen att hava i händren allas egendom och sålunda såväl kunna utdela sin nåd igenom det han lämnade en i fred som igenom och sist allra nyttigast att ingen vore i riket, som icke sin lycka av honom och dess nåd hade åtnjutit; vilka väl voro farliga rådslag, härflytande av sådana personer, som lagen kallar 'inländskom vrångvisdom' och bragt den omvälvning i allt, som numera skedd är och ingen så riktat eller gagnat varken i gemen eller särskilt som skadan är och nu rönes därav och intet på otalige många år står att ersätta, om det någonsin ske kan.»⁶

Han har mycket bestämda åsikter om hur förhållanden som dessa skulle ha kunnat undvikas. Han är fientlig mot sekreterarregeramente

⁴ I själva verket betecknar projektet till kungaförsäkran ett rådskonstitutionalistiskt expansionsförsök. Se RYSTAD: Johan Gyllenstierna, rådet och kungamakten, (1955) s. 71 ff.

⁵ Se VARENIUS: Räfsten med Karl XI:s förmyndarstyrelse, I, (1901) s. 34 ff.

⁶ Uppenbart är att hävdandet av att dessa åsikter tillhörde »reduktionsvännerna» på 1670-talet är sekundärt till det förhållandet att författaren vill komma åt det karolinska enväldet. Det rör sig om en eftertionalisering av samma slag som den tidigare (s. 143) nämnda.

och »kabinettskonseljer» och han anger hur oskicket med de sistnämnda hade kunnat undvikas.⁷ Framförandet av dessa åsikter vittnar om hur hög uppfattning författaren har om den makt, som tillkom rådet även under myndig konung och hur stora befogenheter han vill tillskriva dess medlemmar:

»ur vart Collegio hade varit till ringaste en av rådet utsedd, som skulle alltid vara tillstådes hos konungen och alla saker, antingen i gemen eller och vart Collegio i synnerhet anginge, kunde konungen föredraga, inråda efter omständigheternas beskaffenhet, resolution avhämta och sedan de ringare till exekution committeras . . . varigenom verket hade gått sin förra gång, intrigerna ej funnit rum till en så general revolution, som nu sedermera förelupit, ej utan fara att hela verket skulle gå över ända» (s. 70).

Trots att författaren är engagerad på den ena sidan när han skildrar Karl XI:s förmyndares regering är han dock rent allmänt positivt inställd till den. Dess relativa förtjänst framtonas mot bakgrunden av vad som sedan hände. Detta ger en ambivalent karaktär åt vad han har att säga om förmyndarregeringen. Han konstaterar att den måste sägas från början ha haft en svår uppgift (s. 26). Trots detta beskriver han läget 13 år senare vid Karls trontillträde som relativt gott och möjligt att klara upp, ehuru vissa personer varit alltför nonchalanta och givmilda med skattkammarens medel. Detta syftar på de la Gardie och dennes anhängare i rådet. Författaren går ett steg längre. Även de närmast på 1672 följande åren stod allt att rätta till. Rådets medlemmar var inte »så allmänt straffvärdige». Endast hatet och avunden har kunnat bedöma dem som »skälmar och uppenbara förrädare» (s. 28).

Ett upptagande till behandling av anekdoternas syn på en del enskilda rådsherrar kastar ytterligare ljus över dess rådskonstitutionalistiska karaktär.

Riksdrotsen Per Brahe, en av rådsverkens främsta företrädare, får beröm (s. 21 f.). Han beskrivs som »en gammal man, from, gudfruktig, klok och alldeles efter den gamla svenska redligheten . . .»

⁷ Med dessa kabinettskonseljer brukar förstås att kungen, med förbigående av rådet, i närvaro av kanslern och ett litet antal betrodda kanslitjänstemän avgjort viktigare regeringsärenden. Föreställningarna om kabinettskonseljernas betydelse har varit kraftigt överdrivna. I denna form har de över huvud inte förekommit. Jag återkommer i en senare undersökning till dessa frågeställningar.

Till Knut Kurck har författaren en ambivalent inställning.⁸ Han berömmar honom för att han tidigare gjort motstånd mot kanslerns finanspolitik. Men Kurck får också uppbära klander. Han tog alltför ytligt på problemen och bekvämade sig inte att underkasta dem någon inträngande analys. Utifrån vad man vet om Kurck kan sägas, att denna inställning är naturlig med anekdotförfattarens utgångspunkter. Från sitt inträde i rådet 1660 till omkring 1670 opponerade Kurck kanslerns finanspolitik efter ungefär samma linjer som Rålamb.⁹ Han kan dessutom betecknas som rådskonstitutionalist. Emellertid har det inte utan rätt sagts att Kurck under förmyndar regeringens sista år inom finanspolitiken svängt över på kanslerns linje.¹⁰ Senare finns klart belagt att han tillhörde kanslerns motståndare. Anekdoternas kritik mot honom betingas till en del av författarens motvilja mot Kurcks uppträdande i en viss konkret situation. Kurck var en av de rådsherrar, som ingick i kommissionen mot riksamiralen Gustaf Otto Stenbock med anledning av flottans misslyckade operationer under danska kriget.¹¹ Dessa hade man »behändigt instigerat till hatet emot kanslern och hela dess familj, som ock emot grevarna, varibland man här 2:ne såsom riksamiralen och greve Nils Brahe så tänkte att plocka och ruina, att de ej mera varken skulle kunna uppkomma så i konungens gunst som eljest i förmågo igen» (s. 169).

Även författarens inställning till Clas Rålamb är av betydande intresse. Rålamb intar genom sin politiska verksamhet och sin verksamhet som skriftställare i juridiska och statsrättsliga ämnen en bemärkt plats bland svenska företrädare för en rådskonstitutionalistisk åskådning och författaren är också genomgående positivt inställd till honom. Det finns emellertid ett undantag, vad beträffar hans verksamhet tiden kring 1673 (s. 64). Anekdotförfattaren säger att Rålamb etablerade samarbete med kungens f.d. lärare, sin svärson, riksrådet Edmund Gripenhielm, vilket ledde till att han erhöll överståhållartjänsten i Stockholm. Vidare skall Rålamb vid denna tid endast ha varit intresserad av att samla rikedomar och av att »kunna

⁸ Trolle-Bonde s. 64. Sambandet mellan personskildring och politisk tendens är på sätt och vis allra mest framträdande i de fall, där författaren gentemot vissa personer har en ambivalent inställning.

⁹ Se: FRYXELL: *Berättelser ur svenska historien XIV* (1846) s. 72; WITTRÖCK: *Karl XI:s förmyndares finanspolitik, I-II* (1914-1917), passim.

¹⁰ FRYXELL: *Senast a. a. s. 60*, WITTRÖCK: *a. a. II, s. 377*.

¹¹ De övriga var Sten Bielke, Johan Gyllenstierna och Thord Bonde.

betjäna sig av denna dräktiga tjänsten». Beskyllningarna, som varken kan bevisas eller motbevisas, framstår som överraskande, om man inte känner bakgrunden. Rålamb övergick 1673 från sin kammarrådstjänst till överståthållarposten. Han utnyttjade denna till att, bl.a. i samarbete med justitieborgmästaren Olaus Thegner deltaga i det vid denna tidpunkt allmänna sökandet efter den unge kungens gunst.¹² Detta ogillar naturligtvis anekdotförfattaren.

Ytterligare ett exempel på ambivalent inställning till en av tidens ledande politiker möter vid behandlingen av Sten Bielke, riksskattmästare från 1672. Författaren erkänner att Bielke under förmyndartiden sökte kämpa emot en lättsinnig finanspolitik från de la Gardie-partiets sida.¹³ Men sedan finner han att Bielke, trots sin allmänna skicklighet, inte var så lämpad just som skattmästare »vilket kräver en särdeles experience, ehuru stor capaciteten eljest kan vara». Ingen spådde honom därför framgång i Kammarkollegium. Han skall själv ha insett sin begränsning och låtit verket skötas av andra. Han nöjde sig med namnet och ägnade sig i stället åt sådant, som den unge kungen gillade »såsom iagt och skiuta» och sökte hans gunst i stället för att fortsätta sin opposition mot kanslern från förmyndartiden. Bielke är också en av dem, som på grund av sitt deltagande i flottkommissionen mot Stenbock ådragit sig författarens onåd.¹⁴ Anekdoternas ställningstagande till Bielke är på flera sätt förbryllande. Det verkar exempelvis osannolikt att en av kanslerns under förmyndartiden främsta finanspolitiska opponenter plötsligt skulle tappa intresset för finansförvaltningen när han vid förmyndartidens slut blev riksskattmästare. Så har inte heller skett. Förklaringen till den delvis negativa inställningen till honom antydes därav att Bielke enligt Anekdoterna sökte kungagunst. En något mera ingående kommentar är dock på plats.

Bielkes politiska profil har aldrig klart isiktfattats av forskningen. Man har vagt uppfattat honom som en typisk högaristokrat med rådsaristokratiskt kynne, som genom tur och rykte för en viss finanspolitisk radikalism något så när helskinnad klarade sig igenom 1680–82 års kris. Denna bild är urvattnad intill meningslöshet.

Under sin politiska bana vacklade Sten Bielke ibland i avgörande ögonblick mellan vaktslående kring rådets politiska ideologi och en

¹² Härtill återkommer jag i annat sammanhang.

¹³ Trolle-Bonde s. 62 f. Bielke var under hela förmyndartiden en av kanslerns främsta finanspolitiska opponenter. WITTRÖCK: I-II, passim.

¹⁴ Trolle-Bonde s. 169. Jämför ovan.

betydande smidighet gentemot en mera stabiliserad kungamakts krav.¹⁵ Han stod det pfalziska huset nära. På riksdagen i Stockholm 1660 sökte han i striderna kring Karl Gustafs testamente och de vakanta riksämbetenas tillsättande bevaka sin svågers, Herman Fleming, intressen samtidigt som han, då regeringsformen behandlades i rådet, i en del fall företrädde en ganska avancerat rådskonstitutionalistisk åskådning. Under förmyndarregeringens tid var han som nämnts opponent mot en de la Gardie-signerad ekonomisk politik. I striderna 1672 kring Karl XI:s kungaförsäkran solidariserade han sig inte med den i dessa debatter dominerande rådskonstitutionalistiska gruppen utan tog Taubenfelts parti.¹⁶ Då han under denna riksdag valdes till riksskattmästare var det främst riddarhusets lågadliga tredje klass, som bar upp en förkrossande majoritet för honom. Åren 1678–79 förde han ofta som rådets talesman ett djärvt konstitutionalistiskt språk inför kungamakten utan att förverka Karl XI:s gunst. Hans inflytande snarast tilltog efter 1680 års riksdag.

Vet man detta framstår anekdotförfattarens inställning till Bielke klarare. Att de negativa dragen i teckningen överväger beror dels på att författaren ännu hårdare håller på rådskonstitutionalismen, vilken åskådning genomlöper hela hans framställning och till vilken Bielke visade sig ambivalent, än på konkreta finanspolitiska principer, vilka över huvud hos honom är ganska vagt uttryckta, dels på att de händelser, som kunnat få Bielke, vilken efter 1680 behöll sin ställning, att framstå som något av en överlöpare, för författaren låg så mycket närmare i tiden och därför vid nedskrivandet undanskymt Bielkes insats som finanspolitisk opponent under 1660-talet.

Det faller i ögonen att författaren, då han skildrar den tidigare starka rådsverkens relativa nedgång åren närmast efter 1672 inte på något sätt förklarar denna med fientlighet och split olika rådspartier emellan. Då han i dessa ting är tämligen välinformerad, ställs man inför möjligheten att den fientlighet skilda rådsgrupper emellan, som funnits under minorenniteten och allmänt i forskningen antagits ha fortlevat under de följande åren fram till danska krigets utbrott, ej haft realitet. Författaren antyder också detta, då han säger, att då rådsherrarna alltmer iakttog kanslerns makt, »så formerade de närmare vänskap att beöfva lägenheten till kanslerns ruin».¹⁷ Detta skall ha gällt alla utom bröderna Gyllenstierna,

¹⁵ Jag återkommer i en senare undersökning till Bielkes politiska karriär.

¹⁶ Om Taubenfelts sak, se RYSTAD: (1955) s. 98 ff.

¹⁷ Trolle-Bonde s. 74. Det finns under tiden 1672–75 ytterligare exempel på

vilka städse varit inriktade på att tjäna kungamakten. På ett ställe säger han, något som pekar i samma riktning, att de han kallar »reduktionsvännerna» så snart Karls kröning var över sökte att återuppväcka den gamla splittringen i rådet från förmyndartiden mellan fiendliga partier.¹⁸

Om nästan alla övriga tendenser i Anekdoterna, som nedan skall beröras, gäller att de sammanhänger med och är utflöden av författarens rådskonstitutionalistiska åskådning.

En tendens i framställningen, som ligger rådskonstitutionalismen nära och delvis sammanfaller därmed är den starka adelsvänligheten. Författaren reagerar skarpt mot de ofrälse 1672 företagna angrepp mot adelns privilegier och yttrar sig starkt positivt om den motskrift, avsedd att demonstrera rättmätigheten av dessa privilegier, som uppsattes av Sten Bielke, Clas Rålamb och Henrik Falkenberg (s. 57). Vad han anser om de ofrälse attack framgår när han talar om »den ovilja, som den gemene hopen alltid dragit haver emot adelsståndet och de förnämste uti landet» (s. 5). Denna tendens i skriften når sin höjdpunkt, då han med ironiens gisselslag går till rätta med den bland de ofrälse starkt utbredda adelsfiendligheten: »emdan bland de andra ständernas barn funnos capable subjecta, som kunde därtill employeras och bättre tjänst än dessa av ålderdomen ruttna familjer göra» (s. 147).

Ett återkommande tema är den sympati för tanken på »adelsståndets enhet» författaren känner och som delvis berör hans ställningstaganden i rangfrågan.¹⁹

Rådskonstitutionalism och adelsvänlighet uppträder ofta ehuru att partisöndringen mellan skilda rådsfraktioner från förmyndartiden upphört och rådet genast i början av Karls myndiga regering enat sig i kampen för sin ställning. Jag återvänder i en kommande undersökning till denna problematik.

¹⁸ Trolle-Bonde s. 149. Karl XI kröntes inte förrän i samband med 1675 års riksdag. – Författaren talar visserligen om »division mellan kanslern och dem, som under hela minorenniteten sig honom opponerat hade». Med kanslern måste han dock mena det gamla kanslerspartiet, ty dels upphörde aldrig söndringen mellan kanslern och hans motståndare, något som det framgår att författaren vet, dels härskade under förmyndartiden »division» mellan ett kanslersparti och ett ungefär jämnstarkt rådsparti, inte mellan kanslern ensam och hans opponenter i rådet.

¹⁹ Trolle-Bonde s. 5, 56, 57, 60 m.fl. ställen. Om rangfrågan, se vidare nedan s. 153 f. – Om Clas Rålamb's liknande inställning till frågan om adelsståndets enhet, se t.ex. RAP 1664, s. 158; RYSTAD 1955, s. 19 f.

inte alltid tillsammans med reduktionsfientlighet. Så är också fallet här. Författarens inställning till reduktionsverksamheten över huvud är klart negativ. Detta gäller även de moderata beslut om indragningar, som fattades 1655, ehuru han inte går så hårt åt dessa, vilkas måttfullhet han helt tillskriver det goda inflytande på kungen som högadelns representanter i någon mån blev i tillfälle att utöva som motvikt mot det dåliga inflytande, för vilket han från annat håll var utsatt.

»... år 1655 på riksdagen fundamenta lades till den då begynte reduktion, dock genom de förnämde herrarnas försiktighet, som sin konungs vilja mera sökte med hörsamhet och godvilligt undergivande att moderera än sig motsätta, förmådde så mycket att illviljarna ej alla deras förslag fingo fullborda» (s. 11).

Åtgärden att på 1670-talet gripa till fortsatt verkställighet av 1655 års reduktionsbeslut utsätts i framställningen för författarens indirekta kritik som ett led i hans fördömande av den senare stora reduktionen (s. 146). Att den, som för ordet är en person, som känner sin familj utsatt för förföljelse, framstår som troligt, då det heter om den i skriften genomgående prisade riksskattmästaren Gustaf Bonde: »Vid sin död lämnade han vackert nog efter sig, som hans barn nogsammt hade kunnat leva hederligt av där icke dessa tiders svårigheter till största delen gjort dem till stavkarlar» (s. 25).

Anekdotförfattarens inställning till rangstriderna under 1660- och 70-talen är ambivalent. Rent allmänt går han i sin framställning av rangfrågan på ämbetslinjen, dvs. han anser i princip att ämbetsinnehav i första rummet, framför stånd, bör konstituera en persons rang.²⁰ Hans argumentering emot stånds företrädet är av vanlig typ i sådana sammanhang; så beskyller han exempelvis de grevliga familjerna för att uppträda med alltför stor självtillräcklighet (s. 59).

Likväl är det tydligt att författarens engagemang på ämbetslinjen trots allt inte är särdeles djupt. När fråga blir om Karl XI:s vänner, unga adliga officerare som bröderna Hans och Axel Wachtmeister, Mårten Reuter crantz, Christoffer Güntersberg m.fl. och deras motvilja mot grevarna, tar han nämligen de senares parti.²¹ Den motvilja

²⁰ Om denna fråga, se BERGH: Rangstriderna inom adeln under 1600-talet, HT 1896, s. 117 ff. – RYSTAD 1955, s. 28, 64 ff.

²¹ Om kretsen kring Karl, se GRAUERS: Ätten Wachtmeister genom seklerna, II, (1946) s. 14 ff., RYSTAD 1955, s. 66 ff.

kungens vänner lyckades ingiva honom mot dem blev anledningen till att hela adelsståndet störtades i fördärvet (s. 60). Det är tydligt att författaren i sitt fördömande av de intriger han sålunda tillskriver kungens vänner står på den högadliga sidan. Visserligen kritiserar han grevarnas rangsjuka, men detta väger mycket lätt mot den kritik han riktar mot dem, som försökt sätta upp kungen mot de förnämsta familjerna i riket. Om dessa, såsom Mårten Reuter-crantz och Hans Wachtmeister, heter det att de inte var »tjänligare för stats- och rikets affärer än en bonde, som nyss kommit från plögen» (s. 117). De sägs tro »att allt skulle gå väl till, om man vore kvitt grevarna, som ock inför konungen sades» (s. 118).

En av huvudtendenserna i skriften, som delvis har samband med det hittills behandlade är den kritik, som på flera håll riktas mot rikskanslern, Magnus Gabriel de la Gardie. I den relativt fattiga litteraturen om de Bondeska Anekdoterna är det främst på denna tendens man tagit fasta. Den har emellertid aldrig blivit föremål för någon mera ingående analys.

Redan i början av skriften anslår författaren den ton, som sedan dominerar framställningen om kanslern; han skall i egoistiskt intresse ha satt sig över de främsta släkterna i landet och sökt spela rollen av en allenarådande förste minister. Det heter att han »av jalousie till» Axel Oxenstierna skall ha bragt drottning Christinas sinne därhän att hon »tvärt emot de gamles och förnämstes inrådande» slöt den westphaliska freden, trots att det för Sverige varit mycket gynnsamt att fortsätta kriget (s. 8). Trots att de la Gardie-kritiken framstår som en av Anekdoternas verkliga huvudtendenser är författaren ändå relativt positiv mot honom. De la Gardies allmänna skicklighet får till och med epitetet oförliknelig. Emellertid finner författaren att kanslern var »med constance och fermeté intet nog begåvad» (s. 23). Han ställer de la Gardie och Gustaf Bonde emot varandra och utför jämförelsen till den senares fördel; de la Gardie, en lysande ädling, men mera betänkt på det yttre skenet, »en av de värtaligaste i hela riket»; Bonde »fåordig men till verket essentiell och mera att göra än lova» (s. 23 f.). De positiva insatser, som gjordes av förmyndarregeringen var inte kanslerns förtjänst. Tvärtom säger författaren om tillståndet vid förmyndartidens början att då kanslern »ej kunde räkna sig någon av de 4 herrarne i regeringen på sin sida» blev detta orsak till att »härliga principer lades till regementets uppkomst igen».

En av de huvudlinjer, utefter vilka kritiken mot kanslern utföres, tar sikte på det finanspolitiska system han företrädde. Clas Rålamb (s. 64), Henrik Falkenberg (s. 76) och Sten Bielke (s. 55) får beröm för att de opponerade hans finanspolitik och kanslern pålågges skulden för att Rålamb och Johan Gabriel Stenbock slutligen fann det omöjligt att längre arbeta i Kammarkollegium och därför lämnade det för att övergå till annan verksamhet (s. 42). Därigenom bereddes till skada för riket plats i kammaren för kanslerns anhängare.

En annan huvudlinje i kritiken av kanslern markeras av de mot honom riktade beskyllningarna att ha eftersträvat all makt för egen del. Detta skall han ha sökt uppnå genom att i görligaste mån skjuta undan rådet och reducera dess politiska betydelse till ett minimum (s. 54). Beskyllningarna i denna väg går särskilt ut på att han sökt undergräva ställningen för en del av riksämbetsmännen i de verk, för vilka de var chefer. Sålunda skall han ha strävat efter att beröva Sten Bielke hans auktoritet i kammarkollegium (s. 32) och riksmarsken Carl Gustaf Wrangels hans i krigskollegium (s. 35, 71). Detta skall han ha sökt genomföra bl.a. genom att placera in anhängare till sig bland riksråden i dessa kollegier, exempelvis Lorentz Creutz som kammar- och Gustaf Banér Persson som krigsråd.²²

²² Trolle-Bonde s. 87. – Anekdoternas påpekande av kanslerns tendens att dominera och falla sina kolleger i ämbetet träffar otvivelaktigt delvis rätt. De la Gardies vilja att länka den finansiella utvecklingen framträder på flera håll i källmaterial från dessa år, på ett mycket typiskt sätt i ett brev från honom till Sten Bielke av den 24 sept. 1673 (Riksskattmästaren Sten Bielkes arkiv, E 2014, RA.) – Kanslerns motsvarande tendens för militärpolitikens del skymtar fram i ett brev från honom till Wrangel av den 16 april 1673, Skoklostersaml., RA. Han slutar detta brev med orden: »Det är dock tvivelsutan för mig som alla andra tryggast att lämna till var sin ort omsorgen och arbetet i olika saker och skulle det göra mig av hjärtat ont om min zele till Hans Majestät's tjänst och redlige intention kunde av någon skattas för en otidig presumption eller begirighet att mig tillägna, det andra tillkommer». – I två brev till sekreteraren Frans Joël Örnstedt från följande år (M. G. de la Gardie t. Örnstedt 1674 7/11, 13/11, Kanslitjänstemännens koncept och mott. skrivelser, Vol. 29, RA) tillåter sig kanslern att inför en kanslitjänsteman uttala sig tämligen fritt om sin kollega. Vid tidpunkten ifråga befann sig Wrangel i Tyskland som överbefälhavare för den svenska armén och de la Gardie ifrågasätter i breven om hans militära och framför allt militärpolitiska förmåga är tillräcklig för att han skall kunna tillfredsställande sköta de viktiga uppgifter, som vilar på honom. – Vid samma tidpunkt, hösten 1674, skriver den franske stockholmsambassadören Isaac de

Anekdotförfattaren visar inte mycket sympati för kanslern sedan dennes bana börjat gå nedåt. Han säger, att det var Vidikindi-affären, som gav de la Gardie den första stöten »visandes att andre och deras gelike kunde bjuda honom huvudet» (s. 120). När han kommer in på 1675 års högförräderianklagelser mot kanslern har han inte ett ord av kritik för anstiftarnas, Rålamb och Kurck, beteende, trots att han i andra sammanhang kritiserat dem båda (s. 151).

Kritiken mot de la Gardie tränger dock inte så djupt som kritiken mot en del andra av tidens ledande politiker. Han framställer aldrig kanslern som syftande till enväldets införande eller med avsikt givande kungen dåliga råd och han tillskriver honom inte heller någon vilja att ruinera de stora styrande familjerna. Kanslerns avsikter var egoistiska men inte samhällsomstörtande. De har avsatt spår i konkret handlande men inte i abstrakt samhällstänkande eller maktfilosofi. Den ambivalenta inställningen till rikskanslern är naturlig för en person, som i sig förenar en starkt rådskonstitutionalistisk åskådning med en positiv känsla för den socialt lysande roll vissa högadelssläkter såsom kanslerns egen spelade i samhället vid denna tid.

Vad anekdoterna är mest kända för, förutom sin kritik mot de la Gardie, är något som rätt nära hänger samman härmed, kritiken mot kabinettskanseljerna.²³

Tendensen härvidlag är den att författaren säger, att då kanslern befarade, att de av hans handgångne bland rådsherrarna i olika ämbetsverk (Lorentz Creutz, Gustaf Banér Persson m.fl.) skulle få lust att regera ensamma, satte han emot dem upp ett parti av folk av »basse extraktion», som var beroende av honom själv (s. 71 f.). Sedan drog han undan rådets avgörande en del regeringsärenden, som i stället avgjordes i kabinettskanselj (s. 72). Denna kanseljs deltagare rekryterades till stor del bland kansliets sekreterare, vilka i hög grad är utsatta för författarens ovilja. Dock är han mycket balanserad i sitt omdöme om Erik Lindschöld.²⁴ En annan av kansliets

---

Feuquières til Ludvig XIV ett brev, vari han talar om kanslerns fiender »entre lesquels Le Grand Trésorier tient la première place». (Feuquières t. Ludvig XIV 1674 28/9. Lettres Inédites de Feuquières).

²³ Se ovan s. 148 och not 7.

²⁴ »en lärd man och utan gemen erudition, till sinnet uppriktig och ingalunda att förfördela någon utan snarare till att tjäna gärna, också engagerade sig gens

sekreterare, Johan Adolph Rehnskiöld, är däremot i hög grad utsatt för hans fördömlse. Anledningen till att dessa sekreterare kunde nå en så stark ställning finner författaren i kanslerns maklighet, vilken beredde en plats i solen för »Dii minorum gentium och hofharporna» (s. 103). För dessa har han inte mycket till övers. Den unge kungen hade, heter det på ett ställe, lämnat regementet och krigsrustningarna »i en hop torftiges och harpyers händer, som annat ej hade för ögonen än att rikta sig själva och konungens nåd missbruka, eftersom de skattade sina privata intressen fordra» (s. 82). Över huvud gör författaren en klar skillnad mellan de la Gardie och »hofharporna». Trots allt framstår i Anekdoterna kanslern aldrig som annat än den, som ville rikets väl, inte som någon förrådare; de lågbördiga kanslitjänstemännen, med undantag för Lindschöld, som folk som till varje pris, blott för att mätta sitt ofantliga maktbegär, ville nå den högsta makten i samhället. Denna skillnad i fråga om kritikens styrka utsuddas aldrig. Därtill är författaren alltför mycket aristokrat.

Sin mest svurne fiende har anekdotförfattaren varken i sekreterarna eller i kanslern utan i Johan Gyllenstierna, något som hittills aldrig påpekats. Gyllenstierna representerar i hög grad allt som är författaren förhatligt. Man kan säga att han uttrycker detta sammanfattande, då han hos Gyllenstierna kritiserar vad han kallar »de skytteanske maximer» och tar fasta på hans släktskap med ätten Skytte, särskilt Johan och Bengt Skytte (s. 10). Han framställer honom som »illsindigast» i riket. Han skall i sin statsmannaverksamhet ha följt inte bara »de gamle skytteanske maximer utan ock därhos alle Machiavelliske regler», och han unnade aldrig adeln, sitt eget stånd, något gott (s. 65 f.). Som hans handgångne framställes två personer, som vid denna tid var särdeles illa anskrivna i råds-kretsar, justitieborgmästaren i Stockholm Olaus Thegner och kansli-rådet Johan Paulin Olivecrantz (s. 57). Det är viktigt att göra klar skillnaden i författarens inställning till de la Gardie och till Gyllenstierna, vilken är fundamental. Den senare framställs genomgående som en man med ond vilja, kanslern blott som utrustad med svag karaktär.

---

de condition till vänner; så att om han ej lönnligen haft samma maximer med de ringare till de gamle familjers förtryck, som man dock ej vet, kan man med skäl säga, varken kapablare eller honnettare och tjänligare man hade till en så important tjänst kunnat emploieras, som gav honom insteg i konungens gunst och sedan draga till sig summam rerum» s. 72 f.

I den vetenskapliga litteraturen har olika meningar om författarskapet till de Bondeska Anekdoterna framförts. Som författare ansågs länge greve Gustaf Bonde d.y. (1682–1764), rikskammarråd och Arvid Bernhard Horns närmaste man under 1730-talet.¹ Den moderna forskningen lutar åt uppfattningen att författaren skulle vara Carl Bonde (1648–1699), son av riksskattmästaren Gustaf Bonde.² Detta har på många håll ansetts som självklart utan att någon motivering för åsikten framlagts.³ Under senare år har av Ingel Wadén, den forskare som hittills mest ingående sysslat med författarproblemet, tvivel uttalats om att Carl Bonde verkligen är författaren.⁴ Wadén tar upp de olika argument, som i äldre tid förts fram för dennes författarskap och underkänner dem ett efter ett.⁵ »Det kan ej bevisas, att Carl Bonde är författaren. Det synes inte möjligt att tillskriva honom anekdoterna med mindre än att nytt bevismaterial kan framdragas» konkluderar han.⁶ Emellertid anser han att anekdoterna åtminstone tillkommit under Carl Bondes tid. Med viss sannolikhet tidsätter han dem till 1680-talet.⁷

På grund av den djupgående, i vissa avseenden grundläggande, betydelse anekdoterna haft för eftervärldens uppfattning om skedet

¹ VARENIUS: Högförräderimålet mot Magnus Gabriel de la Gardie år 1675. Historiska studier tillägnade C. G. Malmström (1897), s. 29 not 1.

² WADÉN, a.a., s. 166 f.

³ FRYXELL, a. a. XIV (1846), förordet s. 2; TROLLE-BONDE: Anteckningar om Bondesläkten, II, förordet, s. IX; A. B. CARLSSON: Den svenska centralförvaltningen 1521–1809 (1913), s. 81; WITTRÖCK: Karl XI:s förmyndares finanspolitik I (1914) s. 78; BOHRN: Sverige, Danmark och Frankrike 1672–1674 (1933) s. 269; BRING: Sveriges historia till våra dagar. 15. (1945) s. 394; CLEMENSSON: Flottans förläggning till Karlskrona (1938) s. 6; MUNTHE: Joel Gripenstierna (1941) s. 60. AHLNUND är mera försiktig i sina omdömen. Han vill blott vindicera sannolikhet för Carl Bondes författarskap. Bidrag till problemet Anecdotes de Suède, HT 1923, s. 4. GRAUERS (Bidrag till kändedomen om det karolinska enväldets uppkomst, GHÅ 1926), tar som de tidigare nämnda Carl Bondes författarskap för bevisat, s. 70. – RUDOLF FÄHRAEUS' inställning till frågan om författarskapet framgår inte klart. Han talar omväxlande om »Bonde» och om »författaren till de Bondeska anekdoterna». Magnus Gabriel de la Gardie (1936), s. 199 ff.

⁴ WADÉN, s. 166 f.

⁵ Dessa argument, som är mycket svaga, tar huvudsakligen sikte på släktskapen mellan Gustaf och Carl Bonde.

⁶ S. 167.

⁷ S. 168.

1660–1680 är det motiverat att göra författarfrågan till föremål för en något mera ingående analys.

De, som hävdar, att anekdoterna författats under frihetstiden, har förbisett, att det finns en säker terminus ante quem, nämligen 1697. Karl XI omtalas i anekdoterna som den nu regerande kungen.⁸ Eftersom, om man bortser från det av detta skäl orimliga 1700-talsalternativet, inget annat namn nämnts som kandidat till författarskapet än Carl Bondes, är det motiverat att ställa frågan i vilken utsträckning denne kan bindas till skriften.

Carl Bonde var född 1648, son till sedermera riksskattnästaren Gustaf Bonde och dennes hustru Anna Natt och Dag.⁹ Han inträdde i statstjänst 1671, då han blev kansliråd. 1674 avgick han till Frankrike som sändebud och han vistades där fyra år. Från denna tid (1676) finns fem brev från Carl Bonde till Olivecrantz, som då tjänstgjorde som ambassadör vid fredskongressen i Nijmegen. Brevet ger starkt franskvänliga utredningar om den aktuella utrikespolitiska situationen.¹⁰ I en vid hemkomsten från Frankrike 1678 till Kungl. Maj:t avgiven relation om vistelsen vid det franska hovet tecknade Bonde en i mycket fördelaktig bild av Ludvig XIV och hans Frankrike.¹¹ Otivelaktigt lyser dock i rapporten fram en högaristokratisk åskådning. Den franska aristokratien har genom omfattande nyadlingar blivit så stor att det gått ut över hela ståndets politiska ställning. Rapporten berättar att de högsta politiska posterna inte längre besätts med medlemmar av de gamla högaristokratiska familjerna – män tillhörande Europas äldsta och mest ansedda släkter – utan av uppkomlingar av lägre ursprung.¹² Överallt i

⁸ Trolle-Bonde s. 3, 41. Se också WADÉN, s. 167. Som ovan s. 146 framhållits, har vi också en säker terminus post quem, nämligen 1682.

⁹ De olika yttre data hos ELGENSTIERNA, I, s. 523.

¹⁰ Carl Bonde t. J. P. Olivecrantz, Paris 1676 14.7/24.7, 21.7/31.7, 28.7/7.8, 11.8/21.8, 17.8/27.8. Olivecrantz'ska saml. RA. Tryckta hos TROLLE-BONDE, a. a. I (1910) s. 73 ff. – TROLLE-BONDE trycker även (I, s. 178 ff.) ett »Brefconcept af Carl Bonde till onämnd rörande Nederländska kriget 1672 och om Sveriges fransyska allians», vilket också är mycket frankrikevänligt. Han nämner ingenting om varifrån han har det. Numera finns ingen möjlighet att arkivmässigt fixera brevkonceptet och attribuera det till Carl Bonde. I RA:s Säfstaholmssamling finns det inte.

¹¹ Tryckt hos TROLLE-BONDE, II, s. 213 ff. Om denna rapport, se också GRAUERS (1926), s. 70 ff.

¹² Jämför Anekdoternas kritik av sekreterarregementet i Sverige.

landet har detta framkallat så stor ovilja att endast kungens auktoritet hindrar att ett allmänt uppror utbryter. Bonde skriver att det i Frankrike rådande tillståndet strider emot den ordning, som bör härskas i en väl styrd stat där »var och ett stånd bliver uti sin ära och myndighet».¹³

Efter sin hemkomst till Sverige bevistade Carl Bonde alla enväldets riksdagar. Bland annat spelade han en roll vid en av de mera bekanta riddarhusincidenterna år 1680. Sekretä Utskottet och Stora Kommissionen sökte vid flera tillfällen under denna riksdag skjuta ständerna framför sig i sitt angrepp på rådet. Den 12 oktober föredrogs på Riddarhuset utkastet till en ständernas skrivelse till Kungl. Maj:t angående undersökningen av förmyndarregeringens administration.¹⁴ Anders Lilliehöök, känd oppositionsman från 1682 års riksdag, och Carl Bonde fann sig föranlåtna att rikta kritik mot det sätt, på vilket ärendet handlades. Lilliehöök framhöll att så länge ständerna inte bestått en ingående och fullständig information rörande de ting, där kritik riktats mot regeringen, kunde inte »i skriften sättas att ständerna gravera dem» utan blott att »sekreta utskottet graverar dem», efter hand ändrat till »att det sekreta utskottet tycker att de graveras». Carl Bonde begärde ordet och hävdade att det borde stå: »tyckes gravera dem av den relation, som Commission haver gjort.» Bondes yttrande togs mycket illa upp av såväl lantmarskalken som Hans Wachtmeister, vilka beskyllde honom för att ha yttrat sig kränkande om såväl Stora Kommissionen som Sekretä Utskottet. Sedan har det tydligen uppstått en tillspetsad ordväxling mellan Wachtmeister och Bonde; »någon ivrighet mellan Carl Bonde och Hans Wachtmeister uppväcktes» med protokollets ord. Lilliehöök trädde emellertid medlande emellan.

Denna episod har upptagits, därför att den rätt klart låter skönja Carl Bondes inställning i en av denna riksdags huvudfrågor. Det återgivna är tillräckligt för att visa att han vaksamt slår ner på tendenser hos Sekretä Utskottet, Stora Kommissionen och den rådsfientliga offensiva riddarhusgruppen att i anloppet på råd och förmyndarregering i realiteten gå förbi Riddarhuset som forum, att han sätter sig emot att dominerande politiska grupper med förbigående av konstitutionella former driver en i förväg isiktfattad uppgörelsepolitik mot råd och regering. Hans inlägg i denna fråga gör det san-

¹³ II, s. 340 ff. Se också GRAUERS, senast a. a., s. 74.

¹⁴ RAP 13. 1680, s. 24.

nolikt att han vid riksdagen är att klassificera som en rådsvänligt sinnad riddarhuskonstitutionalist.

Att Carl Bonde vid 1680-talets början inte förefallit de maktägande helt anpassad efter enväldets krav, skönjes också vid 1682 års riksdag. I adelns protokoll för den 19 oktober står, »Efter Hr Lantmarskalkens befallning slöts Hr Axel Fleming och Carl Bonde ut av bankoutskottet».¹⁵ Bonde hade valts till ledamot av utskottet tre dagar tidigare, den 16 oktober. Källmaterialet tillåter inte några säkra slutsatser om vad som låg till grund för denna sak.

Carl Bonde användes av Karl XI i reduktionens tjänst. 1684 blev han ledamot av reduktionskommissionen och han förrättade reduktionen i Estland åren 1685–88. Som reduktionskommissarie gjorde han sig känd för hovsamhet och vann den estniska adelns lovord.¹⁶ Han hörde själv till dem, som drabbades av reduktionen. 1687 blev han landshövding i Nylands och Tavastehus län och han var ledamot av Sekreta Utskottet på 1689 och 1693 års riksdagar. Han tjänade nitiskt sin konung och fick flera bevis på dennes bevågenhet. Sålunda blev han 1695 Kungligt råd, greve och president i Dorpats hovrätt. 1696 fick han från kungen ett mycket nådigt brev, där denne uttrycker sitt välbehag över Bondes sätt att som landshövding ha handlett arbetet med indelningsverket i sitt län.¹⁷ 1697 fick Bonde representera Karl XI som medlare vid fredsunderhandlingarna i Rijswijk. Han var därvid gärna sedd av Ludvig XIV utan att likväl kunna jävas av sjömakterna.

I Riksarkivets säfstaholmssamling, volym 68, finns ett exemplar av de ofrälse ståndens stora besvärsskrift till drottning Christina vid riksdagen 1650, försett med starkt högaristokratiska och frälseexklusiva marginalanteckningar av Carl Bondes hand. Anteckningarna är deciderat negativa mot de ofrälse politiska och sociala expansionssträvanden i konkurrens med adeln, ofta dräpande ironiska, i synnerhet mot prästerskapet.¹⁸

¹⁵ RAP 14. 1682, s. 39.

¹⁶ Anteckningar, I, s. 227.

¹⁷ Anteckningar, I, s. 255 f. avtryckt brev från Karl XI till Carl Bonde 1696 16/12. TROLLE-BONDE uppger att han tagit del av brevet i RA:s Säfstaholmssamling. Numera finns det inte där.

¹⁸ Denna skrift är tryckt i LOENBOMS Handlingar till Konung Carl XI:s historia. X. Saml. s. 70 ff. Utdrag därur, tillräckliga för att förstå Bondes anteckningar, finns hos TROLLE-BONDE, Anteckningar om Bondesläkten II, s. 379 ff. Säfstaholms-

Dessa notiser sammantagna möjliggör inte i och för sig Carl Bondes bindande vid författarskapet till Anekdoterna. Emellertid kan på basis härav diskuteras om han rimligen kan vara författaren. Anekdoternas författare är en person, som är starkt negativt inställd till all reduktionsverksamhet. Carl Bonde spelade en viktig roll vid den stora reduktionens förrättande. Detta faktum minskar dock inte möjligheten för att han kan vara författaren. Född 1648 var Carl Bonde avsevärt yngre än de män, som kreerade politiska huvudroller under 1670-talet. När 1680-talet kom var han inrikespolitiskt sett en oprövad kraft. Den första tioårsperioden av hans statstjänst hade ägnats utrikespolitiken. Före 1674, då han för lång tid avreste till Frankrike, hade han nästan inte alls spelat någon politisk roll. När han återvände 1678 fann han en samhällsform i omvandling. Emellertid var han för ung för att i någon högre grad utåt ha identifierat sig med det gamla samhället. Han kunde därför klara övergången till enväldet med sina karriärmöjligheter i behåll. Redan känd för duglighet erhöll han betydelsefulla uppdrag i samband med reduktionens förrättande, nu den viktigaste sektorn av samhällsverksamheten. Han skötte väl sina uppdrag och steg i kungens gunst. Det är lätt att se att dessa omständigheter inte utgör negativa instanser mot hans författarskap till Anekdoterna. Enbart bland de ovan sammandragna notiserna kan lätt nog letas fram sådant, vars indicerande styrka i motsatt riktning är starkare ehuru inte bevisande. Det faktum att han drabbades av reduktionen kan ha alstrat den bitterhet mot räfsterna, som möter hos anekdotförfattaren. Som framgått långt ifrån att kunna räknas som någon av reduktionens blodhundar gjorde han sig som reduktionskommissarie känd för hovsamhet. Även detta pekar, om än mycket vagt, i samma riktning.

Författaren till Anekdoterna försvarar 1672 års franska förbund och trots all objektivitet i den utrikespolitiska delen av framställningen är han klart allmänt profransk. Denna tendens harmonierar, *mutatis mutandis*, med den fördelaktiga bild av Frankrike och franska förhållanden, som i stort, med undantag för vad som sägs om högadelns ställning, ges i Bondes sändebudsrapport av år 1678.¹⁹

Bondes ställning som internationell medlare 1697 kan naturligtvis

---

volymen med Bondes anteckningar har summariskt behandlats av F. F. CARLSON. A. a., I (1855) s. 53.

¹⁹ Se ovan om tendensen i breven till Olivecrantz!

inte i och för sig anknys till Anekdoterna i den meningen att han var känd för objektivitet. Uppdraget förutsätter dock ett utomordentligt anseende som utrikespolitisk expert, något som Anekdoterna inte jävar. Författaren till dessa är på en gång profransk och kyligt objektiv. Detta passar in på Bondes ställning 1697. Som medlare hälsades han med glädje av Frankrike, och sjömakterna kunde inte rikta några grundade anmärkningar mot honom.

Carl Bonde ägnade sig 1671–74 till stor del, 1674–78 helt åt utrikespolitiken. De fyra senare åren befann han sig i Paris, där stormaktsdiplomatiens trådar löpte samman. Dessa år täcker till stor del den tidrymd, som huvudpartiet av framställningen i Anekdoterna omspanner. Bilden av en författare, som i sin utrikespolitiska framställning ålägger sig en av kunnighet präglad objektivitet stämmer väl in på yrkesdiplomaten Carl Bonde. Bilden av en pamflettist, som ensidigt och i överdrivna ordalag kritiserar dem, som enligt hans uppfattning bär ansvaret för att det gamla samhället störtats över ända och som i hemlighet på detta sätt försöker avreagera sig det hatkomplex han lider av gentemot det envælde han utåt måste tjäna passar lika bra in på honom.

Ett annat sätt att angripa problemet är att ställa innehållet i Anekdoterna i relation till Carl Bondes faders, riksskattmästaren Gustaf Bonde, levnad och politiska verksamhet.

Gustaf Bonde var under förmyndarregeringens förra hälft en av de la Gardies ledande opponenter. I finanspolitiken företrädde han sparsamhetslinjen. Han var emellertid ingen nitisk reduktionsivrare, som vände sig emot högadelns företrädesrättigheter av skilda slag. Trots att han i rangstriderna tog parti efter ämbetslinjen var Gustaf Bonde en typisk högaristokrat, rådskonstitutionalist i högre grad än t.ex. de la Gardie. Ehuru han i opposition mot kanslern företrädde vissa finanspolitiska åsikter, som motarbetades av högadelns majoritet, stod han inte bara allmänpolitiskt utan delvis också finanspolitiskt denna majoritet avsevärt närmare än han stod räfst- och reduktionsivern hos en Herman Fleming, som vars finanspolitiska arvtagare han knappast alls kan uppfattas. Hans rådsaristokratiska åskådning, förenad med ställningstagandet till förmån för vissa idéer, som strävade emot tendenser, för vilka högadelns ledande skikt var bärande, har karakteriserats av Georg Wittrock:

»just hans månhet att i det hela stadga den närvarande ställningen med adeln, särskilt högadeln, som statens ledande stånd driver honom att så

mycket ivrigare yrka reda och ordning i finanser och förvaltning, samt vård om allas rätt, på det icke försummelser i riksviktiga ting måtte draga över hans eget stånd liksom landet i det hela en förstörande brytning.»²⁰

Vissa omständigheter begränsar värdet av en jämförelse mellan företeelser i Gustaf Bondes liv och författarskap och tendensen i de Bondeska Anekdoterna. Det är nödvändigt att klargöra att en del positiva korrelationer kan gå tillbaka på en delad allmänt aristokratisk uppfattning och på rådskonstitutionalistisk jargong. I den mån det är möjligt att finna likheter av den art att de är oavhängiga härav, måste man ha klart för sig att de inte nödvändigt indicerar Carl Bondes författarskap enbart av anledningen att han var riksskattmästarens son. En annan skribent kan ha sökt i traditionen föra vidare Gustaf Bondes åskådning. Likväl ökar påvisandet av stark korrelation rent allmänt sannolikheten för att Carl Bonde är författaren.

Vid en jämförelse göres lämpligen början med inställningen till reduktionen.

Vid 1655 års rådsöverläggningar i reduktionsfrågan ställde sig Gustaf Bonde på adelns sida, dvs. han höll på reduktion en gång för alla; sedan borde adeln vara tryggad mot all vidare efterräkning.²¹ Detta ställningstagande betecknar enligt hans sätt att se en nödfallsutväg, när reduktionen inte kunde undgås. Han var i princip emot en sådan. I sitt »förslag till rikets styrelse» av den 26 juni 1661 talar han om »en reduktion, som är på oss kommen, som utgör begynnelsen till det ädla ståndets ruin.»²² I reduktionsfrågan har han också gentemot Herman Fleming påyrkat en mildare linje.²³ Efter Karl Gustafs död ville han likväl av försiktighetsskäl att reduktionen skulle fullföljas i enlighet med 1655 års beslut.²⁴ Som synes har dock Gustaf Bondes negativa inställning till reduktionen över huvud dominerat. Detta kan jämföras med inställningen till reduktionen i Anekdoterna. Som framgått är det modererande inflytande hos »de förnämde herrar» som där prisas, rätt väl överensstämmande med Gustaf Bondes linje i reduktionsfrågan. Anekdotförfattarens ambivalenta inställning till åtgärden att 1673 gripa till verkställighet

²⁰ Riksskattmästaren Gustaf Bondes förslag till rikets styrelse den 21 juni 1661. HT 1913, s. 43.

²¹ WITTRÖCK: Gustaf Bonde, SBL 5, s. 340.

²² HT 1913, s. 46.

²³ WITTRÖCK: SBL 5, s. 340.

²⁴ HT 1913, s. 42; SBL 5, s. 340.

av 1655 års beslut passar bra in i sammanhanget, likaså vad han har att säga om de ekonomiska svårigheter, för vilka reduktionen utsatte Gustaf Bondes arvingar.

Nästa led i jämförelsen gäller riksskattmästarens och anekdotförfattarens högaristokratiska åskådning.

För Gustaf Bonde spelade tanken på adelsståndets enhet en stor roll. I striden om riksämbetena år 1660 røjde han en starkare vilighet till eftergift gentemot riddarhusadeln än flera andra av de ledande rådsherrarna.²⁵ Wittrock förklarar, troligen med rätta, Bondes inställning med att tanken på adelsståndets enhet, rådets och ridderskapets gemensamma intressen, för honom spelade en viktig roll.²⁶ Som vi sett spelar tanken på adelsståndets enhet en viktig roll i framställningen i Anekdoterna.²⁷ Man kan i sammanhanget också peka på ett par av Carl Bondes marginalanteckningar till de ofrälse inlaga av år 1650. En av dem lyder: »De ofrälse vill vara i rådet, som tillförene biskoparna voro.» På ett ställe heter det i de ofrälse skrift:

»Eljest bliver E.K.M. icke svårt, vårt underdåniga ansökande härutinnan befordra, efter mesta parten av riksens ständer det enhälligen begära, och därtill både råd, hjälp och förslag tillbjuda.»

Marginalanteckningen härtill lyder:

»Ut sit mixtura monarchichi et democratici status, ut leges fundamentales regni, subvertantur. O! impostorem!»

Man kan i detta sammanhang också taga fasta på parallellen mellan den starkt kritiska inställningen hos marginalanteckningarna till de ofrälse attack mot adelsprivilegierna och det beröm Anekdoterna består Bielke, Rålamb och Falkenberg för deras motskrift i privilegiefrågan vid riksdagen 1672.²⁸

Tanken på adelsståndets enhet är inte i och för sig något starkt korrelerat till rådskonstitutionalism i allmänhet, ehuru som vi sett

²⁵ SBL 5, s. 341.

²⁶ L. c. »... skadligare än adelns anspråk ansåg han en långvarig tvist, som skulle tvinga senaten att söka sitt stöd i en nära förbindelse med de ofrälse stånden».

²⁷ Trolle-Bonde s. 5, 56, 57, 60, 147.

²⁸ Se ovan s. 152.

kombinationen återfinns hos en av denna åskådnings ledande svenska teoretiker, Clas Rålamb.²⁹

Gustaf Bonde måste, även i uttryckets trängre mening, betecknas som rådskonstitutionalist. Vid 1660 års senare riksdag framträdde han i diskussionerna angående maktfördelningen mellan regering och råd under den instundande förmyndarperioden. Därvid hävdade han att rådsherrarna utom regeringen ägde rätt till full delaktighet i såväl rådslag som beslut.³⁰ Detta är typiskt rådskonstitutionalistiskt.

Ett mera speciellt gemensamt drag hos Gustaf Bonde och anekdotförfattaren möter i inställningen till prästerskapet. I sitt betänkande av 1661 talar Gustaf Bonde om önskvärdheten av att avhålla prästerskapet från inblandning i statsaker: »... dock så att de icke gå extra officium, meslera sig uti politicis eller regementsståndet, såsom på Riksdagar och annorstädes i riket ske plägar».³¹ Detta stämmer överens med uppfattningen i anekdoterna, där prästernas avund mot adeln beskrives:

»Intet feltes de, i synnerhet hos prästerskapet, de där eftertänkte Gustavi I:mi tider, och som clericien då på allt sätt bragtes utur sina förmåner och från gods och egendom, nu åter ridderskapet skulle sätta till.»³²

Carl Bonde har i en del sammanhang gett uttryck åt starkt kritisk inställning till prästerskap och kyrka. I 1678 års rapport skriver han att prästerskapet i de flesta länder enbart brukar bispringa den världsliga makten med »mässor och processioner» medan de noga såg till att deras immuniteter av skilda slag iaktogs.³³ I Frankrike råder däremot bättre förhållanden. Ludvig XIV hade strängt hållit efter kyrkan. Alla beneficier utdelades av honom, varför kyrkans män blivit helt beroende av kungamakten. Framför allt har kung Ludvig Bondes gillande för att han sett till att prästerna inte fått tillfälle att blanda sig i politiken.

Marginalanteckningarna till 1650 års skrift vimlar av utfall mot prästerna. Prästerna är de lataste i riket, konstateras på ett ställe. Deras vällevnad och habegär gisslas.³⁴ Adeln må inte utrotas för

²⁹ Se ovan s. 152, not 19.

³⁰ WITTRÖCK: SBL 5, s. 341.

³¹ HT 1913, s. 50. – Se också WITTRÖCK: senast a. a. s. 344.

³² Anekdoterna, s. 56.

³³ Anteckningar II, s. 218 ff.

³⁴ »Helst prästerna vid deras feta kolfat och brännvinsflaskor med hustrurnas

deras skull. På ett ställe heter det: »Pestis, bella, fames göra landet öde och prästernas girighet utarmar landet mest.»

Kombinationen av rådskonstitutionalism och starkt kritisk inställning till prästerskapet är en ovanlig företeelse.³⁵

Något hos Gustaf Bonde, som stämmer överens med tendensen i Anekdoterna, är hans ovilja mot ovarsamhet vid utdelandet av nya donationer och förläningar.³⁶ Samma tendens framträder i Carl Bondes marginalanteckningar. Anmärkningsvärd är såväl hos riksskattmästaren som anekdotförfattaren kombinationen av detta i förening med reduktionsfientlighet.

Ytterligare drag av adelsexklusivitet, som finns hos Gustaf Bonde, stämmer överens med tendensen i Anekdoterna. I sitt betänkande av 1661 talar han om önskvärdheten av att hindra ofrälse besittning av frälsejord och av att begränsa adelns tillväxt. »... är rådeligt, att man går mäktas sparsamt uti nobiliterandet, så att ingen kommer därtill utan genom särdeles stora meriter, så att man ingalunda kan gå honom förbi . . .».³⁷ Man kan utöver anekdoternas tendens jämföra detta med att 1678 års rapport framhåller nackdelarna för Frankrike av en alltför omfattande nyadling. Även marginalanteckningarna varnar mot ofrälse förvärv av frälsejord och för vådorna av ett alltför generöst nyadlande.

Allmänpolitisk inställning i förhållande till attityden i rangfrågan korresponderar helt hos Gustaf Bonde och anekdotförfattaren. Trots att den förres kynne var konservativt och aristokratiskt, ställde han sig i rangfrågan bland ämbetslinjens företrädare. Detsamma gäller som vi sett anekdotförfattaren.³⁸ Hos båda betecknar detta en avvikelse från huvudtendenser. Anser man att Carl Bonde är författare till Anekdoterna finns för hans del den förklaringen att hans på flera ställen i Anekdoterna lovprisade fader aldrig blev greve utan blott var upphöjd i friherrligt stånd.³⁹ Sammanträffandet av om-

---

guldkedjor och sidentygskläder. Vad möda och arbete till uppbära allahanda tionde, påskepenningar, altarsmörpenningar för vigning, dop och begravningar, sakramentofferpenningar, altarlega intresse à 12 procent».

³⁵ Jämför motsatt inställning hos exempelvis Per Brahe d.y.

³⁶ WITTROCK, SBL 5, s. 343.

³⁷ HT 1913, s. 50

³⁸ Se ovan s. 153 f.

³⁹ Se Anekdoterna, s. 24. Skiljelinjen ifråga om rang gick på Riddarhuset inte mellan första klass och andra och tredje klass, utan friherrarna anslöt sig till de båda lägre klasserna i deras hävdande gentemot grevarna att ämbete borde

ständigheterna att Gustaf Bonde blott var friherre och av att den högaristokratiska tendensen i Anekdoterna endast bryts i rangfrågan är anmärkningsvärd.

Som nämnts framstår utrikespolitiskt sett för anekdotförfattaren det tillstånd som idealt, där Sverige under bibehållen styrka och självständighet kan hålla sig borta från de kontinentala striderna.⁴⁰ Härmed harmonierar Gustaf Bondes fredssträvan, demonstrerad i den praktiska politiken, motiverad i betänkandet av 1661. I detta radar riksskattmästaren på ett ställe upp en mängd skäl, finansiella och andra, mot krig och konkluderar: »Synes för den skull nödigt att man disponerar sine gemöter till fredlighet och icke göre sig tankar om krig, där freden står att erhålla».⁴¹

Vi sammanfattar vad som framkommit av indicerande betydelse i författarskapsfrågan. I diskussionen har, bortsett från det orimliga 1700-talsalternativet, endast Carl Bondes namn nämnts. Anekdotförfattaren är profransk och att beteckna som utrikespolitisk expert. Detsamma gäller Bonde, vars långa vistelse i Paris förklarar framställningens »kluvna» karaktär i fråga om yttre och inre politik. Ett aktgivande på skillnaden mellan de utrikespolitiska och de inrikespolitiska partierna i Anekdoterna jävar inte en till följd av den inrikespolitiska utvecklingen i Sverige hårt drabbad, högadlig utrikespolitisk expert. Stark idémässig korrelation existerar mellan Anekdoterna och andra skrifter av Carl Bonde. Det finns ännu fler indicier. Även om man utmäter en bred marginal åt de osäkerhetsfaktorer, som begränsar värdet av en jämförelse mellan Gustaf Bonde och anekdotförfattaren, är följande ofrånkomligt.

Båda är principiellt reduktionsfientliga. Båda är rådskonstitutionalister även i trängre bemärkelse. Hos båda spelar tanken på adelsståndets enhet en stor roll, trots att denna tanke inte i och för sig hör samman med rådskonstitutionalism. Båda har såväl politiskt som allmänt en starkt negativ inställning till prästerskapet. Rådskonstitutionalism i förening härmed är en ganska speciell företeelse. I båda fallen möter ovilja mot ovarsamhet vid utdelandet av nya donationer och förlänningar under förmyndartiden. En del andra drag

---

beaktas före stånd och förfädernas meriter o.d., då fråga var om rang vid offentliga och privata tillställningar utom Riddarhuset. Se BERGH: Rangstriderna inom adeln under 1600-talet. HT 1896, s. 118.

⁴⁰ Se ovan s. 143.

⁴¹ HT 1913, s. 45.

av adelsexklusivitet, som finns hos Gustaf Bonde, överensstämmer med tendensen i Anekdoterna. Den gemensamma inställningen i rangfrågan betecknar hos båda en avvikelse från en huvudtendens. I båda fallen kan påvisas fredssträvan, neutralism.

Starkast i denna senare del av bevisförsoöket väger likheten i rangfrågan och i synen på reduktionsverksamhet över huvud. Sammanställer man alla de indicier, som framkommit i bevisförsoöket båda led undanröjer de allt tvivel om att Carl Bonde är författaren.

5

De Bondeska Anekdoterna framstår som en av de starkt tendentiösa skrifter, som i hemlighet opponerar det karolinska enväldet. Den skänker upplysning om sannolikt mycket utbredda stämningar inom de högadliga kretsarna under Karl XI:s enväldiga regering. Till sin tendens påminner den om Carl Gustaf Gyllencreutz' Påminnelser angående suveräniteten, med den viktiga skillnaden att den inte uppvisar någon ständerkonstitutionalism, och framför allt om den Clas Rålamb tillskrivna Deduktion över 1680 års riksdags ärender. De uppfattningar om den inre historien i Sverige 1672-1675, som blott finner stöd i Anekdoterna, måste utmönstras, även om en del av skriftens bärande tendenser rymmer mycket av sanning.

I en rad väsentliga punkter har Anekdoterna kommit att bestämma eftervärldens syn på det skede de skildrar. De enda författare, som sammanhängande skildrat den inrikespolitiska utvecklingen 1672-75, Anders Fryxell och Enoch Ingers, bygger i sina framställningar av de väsentliga frågorna på grundsynen i Anekdoterna.

I sin skildring av den finanspolitiska motsättningen mellan Gustaf Bonde och de la Gardie har Fryxell i allt väsentligt Anekdoternas syn, en syn, som skulle förbli den gängse ända till dess Georg Wittrock lade fram sin stora undersökning om förmyndarnas finanspolitik.¹

I mycket har Fryxell också adopterat Anekdoternas allmänna syn på de la Gardie. Hos honom finns deras spänning mellan fördömandet av nonchalansen och beundran för den dåtida svenska aristokratiens mest lysande representant, en ambivalens, som i sig själv måste ha varit naturlig för Anders Fryxell.²

¹ FRYXELL 13 (1845), s. 81 ff.; WITTRÖCK: Karl XI:s förmyndares finanspolitik. I-II. (1914-1917).

² FRYXELL 14 (1846), s. 32 ff.; SJÖDELL: Kungamakt och aristokrati i svensk 1900-talsdebatt. HT 1965, s. 9 ff.

Den första av sextonde bandets tre avdelningar bär den symptomatiska titeln »Om gunstlingarnes styrelse». Fryxell framställer häri de la Gardie som en allenarådande förste minister.³ För att hävda sig själv och skjuta undan rådet gynnade kanslern lågbördiga sekreterare, som också lyckades vinna kungens gunst.⁴ Liksom Anekdoterna gör Fryxell en distinktion mellan å ena sidan Eric Lindschöld, å den andra män som Gripenhielm, Rehnsköld, Hoghusen och Örnstedt. Lindschöld var en hederlig och dugande man, de övriga tarvliga uppkomlingar, som endast hade den egna framgången och det sociala avancemanget för ögonen. I sin framställning av kanslittjänstemännen uraktlåter Anders Fryxell att återopa Anekdoterna som källa. Hans uppfattning har blivit allmänt accepterad inom svensk historisk vetenskap.

Fryxell företräder Anekdoternas rådskonstitutionalistiska syn på innebörden av striderna kring Karl XI:s kungaförsäkran.⁵ Båda anser att kungatjänare – ofrälse och ungedel – i samband härmed på allt sätt sökte misstänkliggöra råd och högadel.⁶

Fryxell har också från Anekdoterna övertagit den ej bevisbara teorien om att Johan Gyllenstierna nära lierat sig med kungens vänner och tillsammans med dem och del kanslittjänstemän bildat ett formligt politiskt parti.⁷

I sin framställning av »sekreterarregementet» är Ingers helt bunden av den historiografiska traditionen, i en del fall direkt från Anekdoterna, i andra via Fryxell.⁸ Han har okritiskt upptagit uppgiften om Gyllenstiernas kompanjonskap med reuter crantz-wachtmeistergruppen.⁹ Föreställningen om kanslerns tendens att skjuta undan rådet genomlöper hans framställning.

Huvudresultaten av denna undersökning av de Bondeska Anekdo-

³ FRYXELL 16 s. 7 ff.

⁴ FRYXELL 16 s. 33 f.

⁵ FRYXELL 16 s. 98 ff.

⁶ Jämför ovan s. 147, not 4.

⁷ I en del fall har Fryxell, även där det skulle ha varit i överensstämmelse med hans åskådning, inte fallit för frestelsen att bygga på Anekdoterna. Han uraktlåter att utpeka den politiska skyttetraditionens betydelse för Gyllenstierna och han upptar inte heller Anekdoternas påstående att Gyllenstierna och Olivecrantz under riksdagen 1672 skulle ha varit verksamma för att förhindra att förmyndarregeringen beviljades decharge för sin styrelse under kungens omyndighet.

⁸ INGERS, (1908), s. 125 ff., 144 ff.

⁹ INGERS, s. 133.

terna synes summariskt uttryckt vara att de är långt mera aristokratiskt-konstitutionalistiskt präglade än vad som framgår enbart av ett konstaterande att de är fientliga mot de la Gardie, Gyllenstierna och kanslitjänstemännen. Anekdoterna är överhuvud en av de mest konstitutionalistiska skrifter, som finns från svenskt 1600-tal. I detta hänseende distanserade Gyllencreutz' Påminnelser angående suveräniteten tävlar den med Deduktion över 1680 års riksdags ärender.

Att författaren till Anekdoterna är kungliga rådet och ambassadören, greve Carl Bonde, är höjt över allt tvivel. De bevis för en författarbestämning, som Ingel Wadén efterlyst, har här framlagts.

Carl Bondes mot absolutismen fientliga författarskap i förening med hans mångsidiga verksamhet i enväldskonungens tjänst ger en sammansatt belysning åt de politiska förhållandena under senare delen av Karl XI:s regering. Det unga enväldet hade – både på ett yttre och ett inre plan – behov av den politiska och förvaltningsmässiga erfarenhet den gamla högadeln med traditionens kraft representerade. Från högadelns sida skedde – i Bondes som flera andra fall – en anpassning till de nya förhållandena. Föreställningen om en kränkt och därför passiv högaristokrati och en alla gamla former uppbrytande kungamakt, enbart stödd på ungadel och ofrälse, har knappast någon mera fullständig giltighet.

Ulf Sjödell

SUMMARY

"Anecdotes in Swedish history from the reign of Eric XIV up to 1675", usually called the Bonde Anecdotes, is the name of a political publication presenting the views of the aristocratic party which was opposed to the Caroline monarchy. This source has largely determined posterity's views of Swedish history during the 1670's when the system of absolute monarchy was imminent. In his *Berättelser ur Svenska historien*, Anders Fryxell, an important 19th century historian who was favourably disposed to the aristocrats bases his account of the period on the Anecdotes. Their view of the relation between the King's powers and the aristocracy is strongly dualistic, i.e. the two are seen as being in direct opposition to each other. Modern critical research, too, indirectly follows the Anecdotes in that the personalities and parties are viewed in the positions they appear in the Anecdotes. This is true as regards two

leading political figures of the period, the chancellor, Magnus Gabriel de la Gardie, and Johan Gyllenstierna, who played a vital role in introducing the absolute monarchy.

In this essay, the writer analyses the line followed in the *Anecdotes*, and attributes them to Carl Bonde (1648–1699), a royal councillor, president and ambassador, and mediator at the great peace congress at Rijswijk in 1697. The writer has evidenced this by examining the contents of the *Anecdotes* in relation to other works by Bonde, to his career as politician, diplomat and official, and to the political tradition within the Bonde family; the ambassador's father, Gustaf Bonde, (1620–1667) was a royal councillor and royal treasurer of the realm and, in the reign of Charles XI's regent, one of de la Gardie's main opponents.

In the 1680 Riksdag, Carl Bonde was one of those who dared to protest against the anti-constitutional methods used by the so-called 'democratic party in the House of the Nobility', methods which played an important part in the events leading to absolute monarchy. Despite this he became one of the most trusted servants of the era, not only in foreign affairs, but also in the restitution policy and in jurisdiction.

Carl Bonde's strong opposition to absolutism in his writing combined with his varied activities in the service of the state monarchy gives a composite picture of the political conditions prevalent during the latter part of Charles XI's reign. The absolute monarchy, both practically and theoretically, needed the political and administrative experience which the aristocracy, traditionally, represented. The aristocrats, such as Bonde and several others, adapted themselves to the new situation. Thus the image of a restricted and therefore passive aristocracy, and an absolute monarchy, breaking with tradition, supported only by the new nobility and commoners, can scarcely be said to be the complete and true one.